

## ПЕРЕДМОВА

Впродовж всієї своєї історії людина була тісно пов'язана з тваринами і навіть залежала від них. Вони були джерелом їжі й одягу, передбачали різноманітні зміни у навколишньому світі, попереджували про небезпеки. Зміни у поведінці диких тварин сповіщали людину про наближення землетрусів, повеней або виверження вулканів. У печерах, які займали первісні люди, часто мешкали і різноманітні тварини. Одні із них виявлялися небажаними сусідами і їх виганяли, інші ж, навпаки, ставали корисними. Люди часто використовували в їжу запаси, які робили гризуни, дичину, здобуту хижакими, яйця птахів, мед диких бджіл тощо. Предки домашніх собак попереджали людину про наближення чужого, гавкотом сигналізували про загнаного звіра та й зловити його із собаками було набагато простіше, аніж за допомогою лука або списа. Розуміння закономірностей поведінки тварин іноді мало істотне, а часто і вирішальне значення в боротьбі людини за існування.

Вивчаючи споруди мурашок, термітів, бджіл і птахів, людина вчилася будувати, а дамби бобрів наводили її на думку про можливість перетворення навколишнього ландшафту.

Серед тварин було немало і таких, яких доводилось уникати і боятися, а тому саме використання тварин в їжу, розорення їх запасів або вигнання їх з місць їх поселення потребувало великої обережності. Крім того, людині було добре відомо, що у багатьох тварин досконаліший слух, зір або нюх, а деякі з них мають недоступні людині види чутливості, наприклад здібність до сприйняття сейсмічних сигналів чи ехолокацію.

У житті людини тварини не виконували функції горезвісних “братів наших менших”, а якраз навпаки, слугували об’єктами для наслідування і шанування. Відомо чимало обрядів і ритуалів, які здійснювали, наприклад, перед виходом на полювання або збирання меду диких бджіл. Відповідні обряди виконувалися і після оброблення туші убитої тварини та поховання її залишків. Незвичне шанобливе ставлення до тварин було притаманно релігіям древніх народів. Багато стародавніх божеств мали вигляд тварин або напівтварин, наприклад із головою, ногами або хвостом, що належать левові, бикові або орлові.

Таких прикладів знайдено безліч. Тварин вшановували, їхня роль у віруваннях народів Землі була дуже різноманітною.

Чимало народів походження людей пов'язували із ссавцями, птахами, рибами і навіть комахами. Каліфорнійські індіанці племені койотів вірили, що їхні предки – койоти. Багато груп сибірських народів – ханти (мешкали на р. Об), наримські селькупі, уральські манси своє походження пов'язували із ведмедем, зайцем, гускою, кедрівкою, журавлем, щукою або жабою. Тварин вважали покровителями людей, які допомагають у промислах. В ескімосів Канади та Баффінової Землі благодійницею вважалася богиня Седна в образі моржихи, в ескімосів Лабрадору існувало чоловіче божество в образі білого ведмеда. У міфах багатьох народів тварини дають людям

вогонь, слугують джерелом різних благ, навчають звичаям і обрядам. За бурятськими легендами, першим шаманом був орел, який вступив у стосунки із жінкою і передав їй мистецтво шаманити. Божественний ворон у коряків і чукчів вважався творцем Всесвіту, Землі, річок, гір, а також людей, яких він навчив промислам.

Іван Огієнко пише: “Первісна людина жила часто по лісах і мала постійно тісну стичність зо звіриною. Власне довкільна звірина найбільше не давала людині спокою і змушувала її думати про себе. Шанування звірів, особливо великих і сильних, розпочалося з глибокої давнини. Деякі звірі ставали вірними покровителями людини, коли з ними укладено умову чи дружбу. Такі звірі, як захисники певного роду чи племені, звалися тотемами”. Тотемізм набував такого поширення, що мужі та воїни брали собі назви звірів за імена, а згодом вони стали й прізвищами – зокрема, Вовк, Ведмідь, Орел тощо.

В апокрифах, легендах і переказах українців теж згадуються такі божества. Зокрема, міфічний Аспид (гаспид) – крилата змія із двома хоботами та пташиним носом, яка спустошує усі місця, куди внадиться. Відомий міфологічний образ Білого коня, який вибігає, б’ючи копитами, із боліт трясовини, і щось шукає на старовинних кладовищах. А за повір’ями, коли у цих місцях почалась жорстока січ, на допомогу княжим військам кинулись дивовижні воїни на білих конях. Один із них загинув і похований там. Відтоді Білий кінь шукає свій загін та господаря. Міфічна змія Веретениця (Веретейка) часто згадувалася у замовляннях – вона ж пряде нитку людського життя. Горгонія – дівчиця із клубком змій замість волосся, хвостом та ногами коня, але обличчям, руками та персами як у людини. Вона знає мову усіх істот. Погляд її несе смерть, а хто оволодіє головою – стане непереможним. Цей перелік можна продовжувати, і кожна нова істота щоразу слугуватиме прикладом вірування, поклоніння, пошани з боку людини.

Зовнішності тварини нерідко набиравало само божество. Це, зокрема, Бог Пта – образ бика, бог Осіріс – з головою яструба, фінікійська богиня Аштарт із зовнішністю корови, Велес – у вигляді Ведмеда тощо. Тварина вважалася супутником або помічником бога. Так, у релігії стародавніх греків богиню полювання Артеміду зображали із ланню, жакливий триголовий пес Кербер (Цербер) пильнував вхід у царство мертвих. У китайців дух вогню відомий в образі жаби. Жаба є тотемом і на Гуцульщині, але це дух померлого або душа нехрещеної дитини. Жабу заборонялося вбивати, щоб ніхто не помер у родині. Саламандра (тритон), тварі Дажбога у західних і південних слов’ян харчуються вогнем, тобто є охоронцями сімейного вогню або можуть загасити вогонь.

Багато тварин згодом стали геральдичними символами, зокрема, в гербах України – 25 різних тварин (собака, змія, кінь, ховрах, лелека, вовк, дельфін, орел, лисиця, бик та інші). Герб міста Львова – лев, який захищає вхід у місто; золотий сокіл – на гербі Северодонецька; біла гуска з піднятими догори крилами і галузкою у дзьобі – на гербі м. Трускавця; чорний кінь – на гербі м. Старобільська Луганської області; галка – на гербі м. Галича; білий кінь – на гербі Черкас тощо.

Отже, людина існувала поряд із тваринами, досліджувала їх і навчалася у них, а в сучасному світі вони стали ще й достатньо серйозним об'єктом для вивчення психічних та фізіологічних процесів, які можна порівняти з процесами в організмі людини.

Однією з дисциплін цього напрямку є порівняльна психологія та психофізіологія, що вивчає нейрофізіологічні основи психічної діяльності людини та тварин, що найчастіше відображається у інстинктивній та свідомо мотиваційній поведінці. Адекватна поведінка людини забезпечується нервово-гуморальною регуляцією її функцій та виразно і багатозначно проявляється у психічній діяльності особистості. Психофізіологія як наука повинна забезпечити якісну природничо-наукову підготовку студентів, необхідну для формування їхніх професійних умінь та навичок, що передбачає правильну організацію наукової та психічної діяльності. Крім цього невід'ємною частиною є вивчення індивідуально-психофізіологічних особливостей сприйняття, уваги, пам'яті та мислення.

Посібник за змістом відповідає чинній програмі з порівняльної психології та психофізіології. Містить чотири розділи: порівняльна психологія та психофізіологія як наукова дисципліна та передумови її виникнення; еволюційні основи психіки та поведінки людини і тварин; психофізіологічні особливості сенсорних і пізнавальних процесів; психофізіологічна характеристика діяльності та функціональних станів організму. Подано також методичний коментар до дисципліни, теоретичну частину, контрольні запитання і завдання та рекомендовану для вивчення літературу.

У теоретичних відомостях висвітлено загальні механізми та закономірності психічних явищ, нейрофізіологічні особливості соматичних і вегетативних реакцій та формування безумовно-умовних поведінкових актів у тварин та людини.

Посібник сприятиме розширенню знань, а надалі можливість правильно оцінювати основні психічні функції людини та надавати їм належну психофізіологічну характеристику; виявляти нейропсиходинамічні закономірності в різних видах повсякденної діяльності індивіда та аналізувати суть психофізіологічних явищ, процесів і станів людини.

Мета дисципліни: розглянути фізіологічні механізми і процеси психічної діяльності людини та тварин; нейродинамічні основи психіки, а також фізіологічні процеси у структурі активної, психічно опосередкованої взаємодії особистості із навколишнім світом; розкрити нейрофізіологічні механізми психічних станів та способи реалізації психічних процесів; сформувати у студентів розуміння людини, як цілісної біопсихосоціальної системи та ознайомити їх із багатогранністю проявів психічної та повсякденної життєдіяльності особистості на основі здійснення нервово-гуморальної регуляції функцій.

### **Завдання:**

- оволодіти теоретичними знаннями з дисципліни;
- виробити у студентів основні вміння та навички використання методичного арсеналу з метою дослідження психофізіологічних механізмів реалізації психічних станів;
- вільно використовувати знання матеріалу для оптимізації процесів адаптації людини до чинників довкілля;
- виявляти головні фактори, які визначають основні етапи психічного розвитку організму та методи впливу на індивідуальний розвиток людини у практичній діяльності психолога;
- враховувати психофізіологічні закономірності вікової динаміки розвитку особистості в організації її фізичної, психічної та інтелектуальної діяльності;
- оволодіти навичками оптимізації емоційного стану людини.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

- психофізіологічні механізми і закономірності психічних явищ;
- принципи діяльності структур головного мозку для забезпечення життєдіяльності організму, керування соматичними і вегетативними реакціями та формування безумовно-умовних поведінкових актів тварин і людини;
- нейрофізіологічні особливості діяльності головного мозку та їх вплив на перебіг психічних процесів; значення кори великих півкуль і базальних ядер у забезпеченні вищих психічних функцій людини, таких як мислення, увага, пам'ять та мова;
- нейрофізіологічні особливості психічних функцій, зумовлені статтю, віком та особистісними властивостями;
- основи психофізіологічних станів людини й етапи формування адаптації до факторів навколишнього середовища, можливості її корекції;
- особливості нейропсихофізіологічної діяльності людини та працездатності нервової системи.

***Вміти:***

- давати психофізіологічну характеристику основних психічних функцій людини;
- виявляти нейропсиходинамічні закономірності в різних видах повсякденної діяльності індивіда;
- правильно аналізувати сутність психофізіологічних явищ;
- проводити експериментальні психофізіологічні дослідження за допомогою доступних методів і методик;
- вміти аналізувати нейрофізіологічні показники сну і бадьорості, сенсорних і моторних реакцій, пам'яті, уваги та мислення;
- надавати правильну психофізіологічну характеристику та оцінку основним психічним процесам і станам людини;
- вільно використовувати у роботі психолога знання з оптимізації процесу навчання, що охоплює правильну організацію наукової та психічної діяльності людини, спираючись на психофізіологічні особливості сприйняття, уваги, пам'яті та мислення;
- вільно використовувати у роботі психолога знання з оптимізації працездатності людини.